

3. A TÁRSADALMI SZER(VE)ZŐDÉS

Kedves jó barát int: ne publikáljam ezt a kis írást, mert antide-mokratizmussal, sőt biologizmussal, sőt fajelmélettel vádolhatnak meg érte. Minthogy egyik vonatkozásban sem érzem vétkesnek magam, féltő figyelmeztetését így fordítom le: vigyázz, mert megesznek a politikusok. (Mármint azok, akik demokratizmussal leplezik hatalmi igényüket.) De hiszen máris megettek! A legvadabb diktatúrák idején is mindig a demokrácia, legutóbb a „forradalmi munkásdemokrácia” nevében ettek! Eggyel több ok, hogy legalább közvetett véleményt mondjak hamis társadalmi elméleteikről, manipulatív jelszavaikról. Én nem tartom jónak azt, amit itt leírok, hisz éppen az értékek birodalmában (a kultúrában) kelesek kiutat belőle. Nem tartom jónak, csak igaznak tartom. Azért publikálom most mégis esszémet, hogy ezzel is teret nyissak az illúziótlan gondolkodásnak. Azért, hogy senkinek se sikerüljön tovább is „átverni”, becsapni, szekerébe fogni a veszteseket. Vagy legalábbis: a kerek világon senki se higgye, hogy észrevétlenül teheti ezt.

Ami homogén, az strukturálatlan. Ami strukturálatlan, annak nincs szerkezete. Ha az emberi társadalmat egyszer tényleg sikerülne homogenizálni, ahogy még mindig ígérik, azonnal odalenne a szerkezete: atomizált tömeggé hullana szét. Ezért joggal gyanakszunk: aki ilyesmit ígér, az kizárólag saját hatalmi pozícióját (vagy aspirációját) kívánja igazolni – más célja nincsen.

Strukturálatlan közösség egyáltalán nem lehetséges. Az, hogy „közösség”, eleve strukturáltságot jelent. A *társadalom* élő szervezetekből szerveződő új szerveződés: maga is szervezet, organizmus – mindaz érvényes reá, ami az organizmusokra általában érvényes. Melyek tehát az organikus struktúrák jellemző vonásai?

„Az élet él és élni akar” – idézik gyakran Ady Endre híres sorát. Pedig az élet nem él és nem akar élni – mindez csak afféle szókép. Az *élet* az élők életéből elvont absztrakció, fogalom, amely csak az ember fejében van. Azután az emberen kívül semmi sem *akar* semmit, mivel a célképzetet feltételező akarat szigorúan emberhez kötött. Az emberen kívüli világban legfeljebb élet-funkciókról, reflexekről, motivációkról, késztetésekről, ösztöntevékenységekről beszélhetünk, nem pedig célra törő akaratról.

Az élet tehát nem él és nem akar élni. Az élő szervezetek alapvonása azonban tényleg a *stabilitás*. Táplálkoznak, növekszenek, szaporodnak; különös, bonyolult (és persze öntudatlan) mechanizmusok révén fenntartják magukat, és továbbadják a génállományt, amellyel mondhatni azonosak.

Az élő szervezetek tehát organikus struktúrák. Minden organikus struktúra *funkcionális*. Funkcionálisnak azt a rendszert nevezük, amelynek működésébe minden komponense beépül, szerepet kap – de más összefüggésben magának is szerepe van.

Stabilitás és funkcionalitás – ebből a két egymástól látszólag független alapelvből indulnék ki, amikor megpróbálom körvonalazni, miben hasonlít és miben tér el mégis egymástól a kétféle szervezet, nevezetesen az élő organizmus, illetve az organikus emberközösség. Ez ugyanakkor alkalom lesz arra, hogy bemutassam: miképpen működik egyazon természeti törvény a kétféle organizmusban, pontosabban: miképpen ölti fel külön, specifikus társadalmi törvény *látszatát* a természeti törvények bonyolult együtthatása.

Miben hasonlít a kétféle organizmus? Nos, természetesen abban, hogy mindkettő szerves, funkcionális struktúra, amely állandó kölcsönhatásban (mondhatni anyagcserében) él ugyan környezetével, de belső szükségszerűségük, viszonylagos önállóságuk is van: alkatukra nézve stabilak, autonómak és egységesek. Mindkettőnek az önfenntartás és önreprodukálás az alapvonása. Az egyik génkészletével, a másik specifikus önszervezési elvével (s az ezt korlátozó kulturális szabályozással), de mindkettő külön erre szolgáló, saját információrendszerrel szabályozza magát, és tartja fenn stabilitását. Úgy is mondhatnám, mindkettő viszonylag zárt, önszabályozó rendszer.

No és miben különbözik a kétféle organizmus?

Az élő szervezet voltaképp sejtek szimbiózisa, első fokú komponensei azonban, mint nevük mutatja: a szervek. Ezeknek specifikus funkcionalitásuk van; egyik a másikat mintegy feltételezi; még csak viszonylagos autonómiájuk sincsen. Sejt és szerv csakis a szervezeten belül működőképes, szimbiózisuk (maga az organizmus) viszont zárt és stabil. Az élő szervezet ezért csak szerveinek összességében működőképes, egyetlen komponensének hiányát sem viseli el. Az élő szervezetben tehát (normális működés esetén) minden harmonikus egyensúlyban van.

A társadalmi szervezet éppen ezekből a zárt és stabil szervezetekből szerveződik. Komponensei tehát nem sejtek, nem szervek, hanem egyedek, amelyek önmagukban is működőképesek, autonómak. A társadalmi struktúra – éppen mert komponensei autonómak – könnyedén elviseli egyik vagy másik egyed hiányát, sőt ki is vet magából mindent, ami fölösleges. A társadalmi struktúra tehát *szelektál*. A társadalom a maga autonóm komponenseinek szelektív együttélésében ölt testet.

Azt kell itt megérteni, hogy a társadalmi organizmusban az egyednek nincsen specifikus funkcionalitása, mint az élő szervezetben a szervnek, itt minden egyed másikkal helyettesíthető, sőt szükségképp kicserélődik (hiszen halandó), úgyhogy a struktúra sosem hiányos, tényleg nincs benne nélkülözhetetlen egyed. Más szóval: az élő organizmusok *együttélésében*, a rovar társadalmakat kivéve, de beleértve az emberi társadalmat, a három megtárgyalt alapelv (legitás, funkcionalitás, finalitás) mellett még egy negyedik alapelv is érvényesül, nevezetesen a *szelektivitás*.

Az élő szervezetek egyensúlya harmonikus, a társadalmi szervezeté viszont dinamikus.

Miből adódik a társadalmi szervezet dinamizmusa az élő szervezetek harmonikus egyensúlyához képest? Nos, nyilvánvalóan abból, hogy az élő szervezetnek a társadalmi szervezeten belül ellen kell állnia a szelekciónak. Fenn kell tartania autonómiáját, stabilitását, mondhatni helyt kell állnia magamagáért.

Az egyednek a társadalom *környezetet* (külvilágot) jelent. Ahhoz, hogy autonómiáját a társadalmi organizáción belül is fenttarthassa, egyetlen stratégiája lehetséges: minél előnyösebb helyet foglalni el társadalmi környezetében. Éppen ezért a társadalom

olyan szelektív struktúra, amelynek komponensei (az egyedek) egymás rovására is minél előnyösebb helyzetet igyekeznek elfoglalni – amelyben tehát verseny folyik. A társadalmi egyensúly autonóm egyedek versengéséből alakul ki. Ezért dinamikus a társadalmi egyensúly. És ezért érvényesül dominancia minden társadalomban.

„Amit az állatszociológia például egy majomhorda életén belül olyan pompásan leír, ugyanaz történik az emberi társadalomban. Folytonos, örökösen megújuló, mondhatni önmagát generáló küzdelem folyik benne a domináns szerepekért; a kialakult egyensúlyt újabb aspirációk borítják fel, hogy az újonnan kialakult egyensúlyt ismét új aspirációk tegyék próbára. Olyan folyamat ez, amely nélkül a társadalom alaktalan tömeg maradna, sőt talán létre sem jönne. A dominanciaelv a társadalmi lét alaptörvénye, a társadalom szervező elve: ez strukturálja a hordát.”

A rovertársadalmak szerepei biológiailag osztódnak el. Az emberi társadalom komponensei azonban egymáshoz hasonló, tudatos lények, akik dominanciaharcban vívják ki helyzetüket és szerepüket. A tudatos lények nemcsak ösztönösen cselekszenek: célratörő akaratuk van. Nem kellett Nietzschének eljőnnie ahhoz, hogy felismerjük: az emberi egyed társadalmi cselekvésének rugója a Wille zur Macht. Nem kellett ehhez Nietzsche, hiszen Shakespeare is, Goethe is pontosan tudta, de már a görög tragédiákból, sőt az őseposzokból is igen jól kiolvasható (amit nemrégem meg is tettem – ebből a szövegemből való az előbbi idézet). A Wille zur Macht a dominanciára, az előnyös helyzetre, a kiváltságra, a mások fölött gyakorolt hatalomra irányul. Az egyednek, hogy helytállhasson társadalmi környezetében, magát a hatalmat kell akarnia. A társadalmi szervezet komponensei, az egyedek igyekeznek ily módon ellenállni a szelekciónak, és fenntartani (egymással szemben) a stabilitásukat.

Az autonóm egyedek azáltal alkotnak társadalmat, azáltal strukturálják azt, hogy egymással dominanciaharcot vívnak. Csakis így maradhatnak benne a társadalom szelektív szervezetében. Kérdés most már, hogy mi magának a társadalmi organizmusnak a funkciója – milyen összefüggésben van szerepe.

Nos, a társadalomnak az egyed stabilitásának fenntartásában van szerepe.

Hiába konfliktusokkal terhes, szelektív, dinamikus struktúra a társadalom, az egyednek mégis nagyobb esélye van a fennmaradásra a társadalomban, mint azon kívül.* Húzzuk ezt alá, ismétljük meg: az egyednek nagyobb esélye van a stabilitásra, ha dominanciaharcba keveredve részt vesz a társadalmi organizáció megszervezésében, mintha nem teszi ezt; a társadalmi organizáció funkciója eszerint a benne részt vevő egyedek stabilitásának biztosítása.

Vajon nem állítható ez fordítva is? Nem mondhatjuk-e el, hogy az egyének mint társadalmi lények funkciója viszont a társadalmi organizáció fenntartása, stabilitásának biztosítására? Amiképpen a társadalom funkcionalitása az egyedre irányul, azonképpen irányul az egyed funkcionalitása a társadalomra. Egyed és társadalom viszonyában eszerint szép kölcsönösség érvényesülne.

Csakhogy ez nincs így. Az egyed *konkrét létező*, a társadalom azonban csak relációrendszer. Ebben az egész bonyodalomban, amelyet áttekinthetünk, nem a társadalom, hanem az egyed az, ami *igazán van*.

És még csak nem is az egyed! Nem metafora, amikor azt mondjuk, hogy az egyed csak függelékszerve (közlekedési eszköze) a nemzedékeken átívelő, osztódó, újrakombinálódó, öntudatlanul, de valóban élő génállománynak. A génállományban nem szabad pusztán információrendszert látni, amely az egyedek előállításában kap szerepet. Nem: maga a génállomány a tulajdonképpeni élő, amely saját stabilitásának fenntartására egyedeket állít elő. Szempont kérdésének látszik, hogy azt mondjuk-e, a génállomány funkcionalitása irányul az egyedre, vagy az egyedé a génállományra. Mi, egyedek, akiknek tudatunk van, hajlamosak vagyunk az egyed szempontjából nézni a dolgot. Pedig ha az egyed valóban van, hát a génállomány is *valóban van, konkrét létező* az is. A génállománynak persze nincs tudata, de mégis elmondható: ő az a tulajdonképpeni élő, aki tudatos egyedeket növeszt maga köré, hogy általuk újrakombinálódják és fenntartsa stabilitását.

Leszögezhetjük tehát, hogy az egyed funkciója a génállomány stabilitásának fenntartása. Azt mondtuk előbb: a társadalom nem

* Robinson története épp ezt modellálja.

más, mint egyedeknek saját stabilitásukat biztosító organikus és szelektív szerveződése. Hát akkor, ebből az új szempontból nézve, vajon mi a társadalom funkciója: ha már az egyedek funkcionalitása is a génállomány stabilitására irányul, nem kézenfekvő-e, hogy az, ami ezeknek az egyedeknek stabilitását szolgálja, végső fokon szintén a *génállomány* stabilitására irányul? Amiként az egyed, azonképpen a társadalom funkcionalitása is a génállomány stabilitására irányul. Nem kell itt föltétlenül rovar-társadalmakra gondolnunk, ahol is a királynő (a női génállomány) pusztulásával az egész társadalom azonnal széthull – az állítás amúgy is, már fogalmilag is nyilvánvaló.

Az emberi társadalom azonban – az élő szervezetekkel ellentétben – szelektív struktúra, egyensúlya dinamikus: dominanciaharc érvényesül benne. Eszerint vajon maga a dominanciaharc is a génállomány stabilitására irányul, abban van szerepe? Lehetséges ez? Ami szelektálja a génállományt, ugyanaz stabilizálja? Nem bukkantunk itt ellentmondásra?

Nem ellentmondásra, hanem nagyon is kézenfekvő igazságra bukkantunk.*

Mi a dominanciaharc végeredménye? A társadalom struktúrálttsága, hierarchikus szerkezete. Az, hogy egyes egyedek előnyösebb, mások hátrányosabb helyzetet foglalnak el benne. Az az egyed, akinek előnyösebb helyzetet sikerült elfoglalnia a társadalmi hierarchiában – az tulajdonképpen génállománya számára biztosított előnyösebb feltételeket. A szarvaspopulációban csakis a vezérbika génállományának van esélye a fennmaradásra; a mellékbikáké mind veszendőbe megy (mindaddig, míg fel nem bomlik a dinamikus egyensúly, és vezérbikákká nem lesznek – de ez csak kevéssel esik meg). Az oroszláncsaládban csakis a vezérhímeknek támadnak utódai – a hímek elkeseredett dominanciaharcra mondhatni kizárólag a saját génállomány fenntartására irányul. Ez minden emlőshordára érvényes, kivétel nélkül. Szórol szóra ugyanez történik a többnejeséget promováló (muzulmán) társadalmakban. De még az európai típusú társadalomban is: az

* Ezt nevezte Darwin az állatvilágban természetes szelekciónak, adaptív funkciót tulajdonítva neki.

együttélés szervező, strukturáló dominanciaharc: génállományok dominanciaharca tulajdonképpen.

Minél magasabb pozíciót foglal el az egyed a társadalmi hierarchiában, annál kedvezőbb feltételeket teremt génállománya számára. Nemcsak azáltal, hogy a domináns egyed már a *párválasztásban* is előnyben van. Nemcsak azáltal, hogy a domináns pozíció gazdagsággal jár; védettséget, előnyös helyzetet jelent az egyéni életben és kivált az *utódnevelésben*. Hanem főleg azáltal, hogy mindaddig, amíg fel nem borul a társadalmi egyensúly, a domináns helyzet még *örökíthető* is, s így annál nagyobb hatékonysággal szolgálja az adott génállomány fennmaradását.*

Tolsztoj jut eszembe ismét, akit az emberi természet legnagyobb ismerőjének tartunk. A társadalmi hierarchia meglehetősen magas (bár nem egészen magas) fokán élnek Lev Nyikolajevics talán legemlékezetesebb írói teremtményei, a Rosztovok. A nagyobbik Rosztov fiú, Nyikolaj, beleszeret a családban élő, éppen csak megtűrt, szegény unokahúgba, a szép és szeretetre méltó Szonyába; el is kötelezi magát neki. A család azonban tönkremegy anyagilag, az a veszély fenyegeti, hogy alásüllyed a társadalmi hierarchiában; már csak az mentheti meg, ha Nyikolaj gazdagon nőszül. És mindenféle (társadalmi és érzelmi) bonyodalmak után Nyikolaj csakugyan feleségül veszi a rettenő csúnya, de a hierarchia magasabb fokát (s ezzel hatalmas vagyont) öröklő Marja Bolkonszkaja hercegisasszonyt. Igen bizony: a hierarchiában alul álló Szonya génállománya végleg elsikkad, a magasan álló hercegisasszonyé viszont számos utódban realizálódik, holott csúnyságánál fogva már a természet is meddőségre ítélte.

Ily módon szolgálja tehát a hierarchiában kivívott pozíció a génállomány fennmaradását.

A dominanciaharc végeredménye – mint mondtuk – a társadalom hierarchikus szerkezete. Az a bizonyos társadalmi *gúla*, ahol is minden alacsonyabb szinten élő alá van vetve minden maga-

* A modern társadalom ezt minden módon leplezni igyekszik (lásd az esélyegyenlőség ideologikus jelszavait). A hűbéri rend vagy az indiai kasztrendszer erre a jelenségre a klasszikus példa.

sabb szinten élőnek – és ez a törvény a párkapcsolattól a nemzetközi politikáig mindenhol érvényesül.*

Évszázadokig vitatták történészek és gondolkodók, miből következik a *hatalom*, micsoda az tulajdonképpen. Nos, a hatalom a társadalmi organizmust strukturáló dominanciaharcból következik; a társadalmi hierarchiában elfoglalt pozíció fejeződik ki benne.** Világos, hogy minél magasabb pozíciót foglal el az egyed a hierarchiában (minél több a hatalma), annál kevésbé van kitéve a társadalmi szelekciónak: annál kedvezőbb feltételek között adhatja tovább génállományát. Mindennek persze adaptív szerepe van. Ily módon adaptálódik a génállomány saját társadalmi környezetéhez.

A dominanciaharc: génállományok dominanciaharcra. Az egyed: a génállomány „eszköze”, specializált szerve, amellyel részt vesz a dominanciaharcban. Úgy is fogalmazhatnánk, hogy *a társadalmi dominanciaharc nem más, mint a génállomány (öntudatlan) önfenntartási stratégiája*. Az, ami a társadalmi struktúrát létrehozza, ami annak mintegy szervező elve, végeredményben nem más, mint a génállomány stabilitása.

Évszázadokig úgy tudták, hogy a természetet és a társadalmat nem ugyanazok az erők mozgatják, hogy tehát a társadalomnak a természethez képest még külön törvényei is vannak. Most nyomára jutottunk egy természeti erőnek, amely a társadalomban is ugyanúgy érvényesül. Nyakon csíptünk egy társadalmi törvényt, amely tulajdonképpen *természeti*. Elmondhatjuk tehát azt, amit mindig is tudtunk: nincs külön természeti és társadalmi törvény. Mihelyt törvény, már természeti.

Még csak annyit tennék mindehhez hozzá, hogy miután a társadalmat strukturáló domanciaelv szelektív jellegű, egyik génállománynak nagyobb esélyt ad a stabilitásra, mint a másiknak. Ez bizonyára jól szolgálja a kiválasztódást (hiszen ez a funkciója), csakhogy olyan tulajdonságokat rögzít, amelyek *kizárólag* a domi-

* Az egyensúly megbomlásáig, természetesen.

** Közelebbről nézve: egy társadalmon belül a dominanciaharc győztese – bármilyen eszközzel győzött – megkapja a rendelkezési jogot az állam erőszakszervei fölött, az alulmaradók pedig szertartásosan meghódolnak neki. És így tovább, sorra lefelé – akár a kutyaéknál!

nanciaharcban előnyösek. Ugyanakkor azzal jár együtt, hogy a hátrányos helyzetbe került egyedek génállománya nagyobb valószínűséggel megy veszendőbe,* s így az ahhoz kötött tulajdonságok mindinkább háttérbe szorulnak. Az állati társadalmakban ez persze nem okoz gondot. De a tudatos egyedekből szerveződő emberi társadalom vitális érdeke, úgy látszik, nemcsak a *szelektált*, hanem a *teljes* génállomány fennmaradása. Az emberi közösség stabilitása, úgy látszik, más tulajdonságokat is megkövetel, mint amiket a dominánsok génállománya hordoz és átörökít. Itt kap azután szerepet a társadalmi organizáció másik nagy hatótényezője, a kultúra, a maga hagyományozott normáival. Az *erkölcs* (amelynek lehetősége az emberi tudatban mintegy organikusan adott) mindenkor korlátozni, korrigálni, ellensúlyozni igyekszik a dominanciaharc szelektív következményeit, úgyhogy a társadalmi hierarchia alacsony fokain állók (a lent levők) génállományának is esélyt ad a fennmaradásra. Az emberi társadalom két nagy hatótényezője eszerint ellentétes irányú. A dominanciaharc strukturálja (megszervezi), az erkölcs viszont szabályozza (humanizálja) az emberközösséget. Egyik a *szelektált*, másik a *teljes* génállományt „hivatott” fenntartani. Egyebek között ebben is különbözik az emberi társadalom az állati társadalmaktól – mondhatni ez az előnye.** De a kultúra mivoltának és funkciójának megtárgyalása már új gondolatsort követel.

* Ellentmond ennek, hogy azért az alávetettek is felnevelik utódaikat, sőt még szaporábbak is, mint a dominánsok. Ez is egyfajta stratégia: mintegy a szaporasággal ellensúlyozzák a nagyobb halandóságot, akár a nyulak. Ez azonban nem változtat azon, hogy minél alacsonyabb szinten áll az egyed, annál kedvezőtlenebb feltételeket örökít utódaira.

** Sőt még az állatok altruisztikus viselkedésének funkciója is mindig a génállomány minél teljesebb fennmaradása (a családé, az utódoké).